

Рис. 2. План кургану біля с. Красногірка (за Н.М. Бокій):
1 – глина змішана із землею; 2 – викид; 3 – дерево.

УДК 316.334.56
331.326 (477)

СТАВЛЕННЯ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ ДО СВЯТКОВИХ ТА УРОЧИСТИХ ЗАХОДІВ У 1917 – 1920 РР.

Вячеслав ПОПОВ (Київ)

У статті аналізуються основні форми масових заходів, що проводилися в українських містах у роки революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. Зазначено їх місце в повсякденному житті городян, визначені завдання, які ставили перед собою організатори, оцінюється результативність акцій, що відбулися. Відмічено, що підтримку різним святкам та урочистостям надавали прихильники влади, яка панувала на той момент.

Ключові слова: революція та громадянська війна в Україні, міське населення, реалізація потреб, благодійність, святковий цикл, пам'ятні дати.

В статті аналізуються основные формы массовых мероприятий, проводившихся в украинских городах в годы революции и гражданской войны 1917 – 1920 гг. Указано их место в повседневной жизни горожан, определены задачи, которые ставили перед собой организаторы, оценивается результативность состоявшихся акций. Отмечено, что поддержку различным праздникам и торжествам оказывали сторонники господствовавшей на тот момент власти.

Ключевые слова: революция и гражданская война в Украине, городское население, реализация потребностей, благотворительность, праздничный цикл, памятные даты.

The attitude of residents of Ukrainian cities to the holidays and celebrations in 1917 – 1920.

The article analyzes the main forms of public events held in the Ukrainian cities during the Revolution and the Civil War of 1917 – 1920. It indicates their place in the daily life of citizens, identifies the challenges posed by the organizers, estimates the impact of the actions held. It is noted that supporters of power that ruled at that time, were the main participants in the various holidays and celebrations.

Keywords: Revolution and Civil War in Ukraine, the urban population, the implementation of needs, charity, celebratory cycle, memorable dates.

Старий вислів “Хліба та видовищ”, що став відомим ще за часів Стародавнього Риму, зберігав актуальність в будь-якій обстановці. Не були винятком революції та війни. Навіть у ті часи, коли хліб видавався за картками, або добувався у спекулянтів, люди не переставали прагнути нових вражень. Вони отримували ці враження, самостійно організовуючи колективні заходи з індивідуального приводу, але, в першу чергу, воліли масових акцій, в яких достатньо було залишатися пасивним спостерігачем.

Цю людську потребу активно використовували органи влади, громадські об'єднання, окремі підприємливі громадяни. Використовуючи тяжіння обивателів до свят, урочистостей, публічних акцій, різні політичні сили досягали багатьох цілей. Серед них могли бути такі, як пропаганда своїх цінностей та поглядів для завоювання нових прихильників, відволікання населення від реальних економічних проблем, прагнення продемонструвати впевненість у своїх силах. Період революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. в Україні надає можливість вивчити на конкретних фактах, яким чином реалізовувалися ці та інші цілі. Науковий інтерес викликає реакція представників різних соціальних верств міського населення на ті, чи інші заходи, що дозволяє визначити ступінь досягнення поставлених організаторами цілей.

Значення мистецтва, у тому числі його масових форм, та інших засобів психологічного впливу на населення в умовах української революції та війни, неодноразово ставало предметом досліджень багатьох вітчизняних істориків. Діяльність більшовиків у сфері культури розглядалася Т.С. Осташко [1]. Розвиток театральної справи, і роль у цьому процесі національних урядів вивчала І.І. Романько [2]. Серед інших проявів українського культурного піднесення, відродження традиційного святкового циклу оцінив у своїй монографії Д.Ф. Розовик [3]. Особистий внесок в організацію культурних заходів окремих представників творчої інтелігенції відмічений у цілій низці наукових праць [4]. В той же час ставлення пересічних городян до святкових заходів різного масштабу не висвітлювалося в спеціальній літературі.

Метою статті є вивчення та класифікація основних свят та урочистостей, характерних для міської субкультури в 1917 – 1920 рр., та встановлення місця, яке вони займали у повсякденному житті городян. Для її реалізації передбачається вирішення наступних завдань:

- визначити основні категорії публічних заходів, характерних для даного історичного періоду;
- охарактеризувати соціальний склад учасників і глядачів, та їх ставлення до подій;
- проаналізувати рівень підтримки населенням різних акцій, і на цій основі оцінити їх результативність.

Початок революційних подій супроводжувався, між іншим, захопленням міського населення всілякими розважальними заходами. У Чернігові восени 1917 р., з одного боку, люди боялися вийти на вулицю, з іншого – афіші постійно повідомляли про танцювальні вечори. Особливо цим зловживали навчальні заклади: “Щоб догодити учням, керівництво задобрювало їх улаштуванням вечорів” [5, арк. 43]. У Луганській приватній гімназії такі вечори взимку 1918 р. були традиційними, але у протоколі педагогічної наради зафіксовано, що кожний учнівський вечір супроводжувався “побиттям стекол, та іншим безладдям”. Здавалося, танці простіше заборонити взагалі, але, приймаючи до уваги, що вечори приносили батьківському комітету чималий дохід, ухвалили лише обмеження кількості вечорів. Виховне значення сумісних заходів теж не можна було недооцінити: “Вечірки для кожного класу треба встановити суто сімейного характеру” [6, арк. 54зв., 55]. При гетьмані товариство “Просвітницьке дозвілля” у одному з київських особняків організувало періодичне проведення вечорів [7].

Не оминали таку форму відпочинку і більшовики. У травні 1919 р. в Одесі І.О. Бунін дізнався про “грандіозний бал” у залі Пролеткульту [8, с. 146]. У радянському Харкові

танцювальні вечори проводилися у приміщеннях навчальних закладів, аж поки їх у лютому 1920 р. не заборонило керівництво народною освітою [9, арк. 222]. У квітні 1920 р. комендант міста дозволив вечори аж до сьомої години ранку [10, арк. 39].

Військові, що періодично входили до міст, пригортали увагу місцевих мешканців парадми. У червні 1919 р. у Харкові білогвардійці проводили паради кілька днів поспіль, у присутності великої юрби городян, де переважали “буржуазія та інтелігенція”, які супроводжували вояків галасливим “ура”, а генералів осипали квітами та носили на руках [11, с. 230]. Кияни запам’ятали польський парад 4 травня 1920 р., коли вулицями “продефілювала ціла дивізія” [12, с. 17]. Київ, “роззявивши рота”, дивився на цю “вимуштрувану силу-силенну чистоти і військової витонченості” [12, с. 18]. Метою цього параду була “демонстрація небаченої потужності” “незламних європейських чепурунів”. Проте, коли червоні змусили поляків залишити Київ, кияни зловтішно згадували цей парад [12, с. 19].

Великою популярністю у роки революції та громадянської війни користувалися всілякі добродійні акції. У жовтні 1917 р. Краматорська рада вирішила провести маніфестацію на користь фонду інвалідів [13, арк. 21, 21зв.]. У грудні 1917 р. Костянтинівське культурно-освітнє товариство влаштувало “для накопичення коштів на утримання гімназії” концерт та спектакль [14, арк. 62]. У квітні 1918 р. у Єнакієвому профспілка друкарів організувала спектакль для допомоги безробітним. Через тиждень тут же пройшов спектакль для поповнення каси взаємодопомоги службовців міської управи [15]. Театральна комісія при єнакіївській Спільноті покалічених воїнів також організувала добродійні спектаклі [16]. У серпні 1918 р. харківська профспілка поштових службовців влаштувала “для посилення своїх скромних коштів” дитячий ранок. Увечері відбулося грандіозне гуляння за окремою програмою [17]. У жовтні 1918 р. у Харкові відбулося авіаційне свято. Його метою було заснування фонду для надання допомоги сім’ям загиблих у боротьбі за Україну авіаторів. Готувався показовий політ більше п’ятнадцяти машин. На місцевому аеродромі були виставлені знімки Харкова з висоти польоту аероплана. Напередодні пройшли релігійні польоти [18]. У листопаді 1918 р. у Харкові учні школи сценічного мистецтва влаштували великий концерт, збір з якого пішов на сплату за навчання [19].

У 1919 році традиція збереглася. У лютому цього року організація фронтовиків Нікополя у приміщенні міського театру влаштувала спектаклі на користь тих, хто потребував допомоги [20, арк. 76]. 23 лютого в одному з містечок Харківської губернії пройшов мітинг біля Народного будинку, на якому був проведений збір на користь Червоної Армії, а потім місцевою любительською трупною був поставлений спектакль [21, с. 661]. 5 березня у харківському Народному будинку була реалізована ціла культурна програма – концерт та спектакль на користь Червоної армії [22, арк. 95].

У червні 1919 р. професійна спілка театральних працівників Маріуполя узяла в оренду будівлю театру на один рік, для добродійних спектаклів [23, арк. 117]. У листопаді того ж року Рада зборів службовців порту, вимагаючи повернути приміщення, що їй належало, мотивувала вимогу таким чином: “Тут проводилися добродійні вечори” [24, арк. 22]. Коли у Харків прийшли білогвардійці, тут влаштовувалися “численні бали, маскаради”, та почався збір пожертвувань, які “потекли рікою” [11, с. 231].

Повернення більшовиків не відмінило популярні заходи, у тому числі тематичні. У липні 1920 р. у Луганську пройшов тиждень допомоги хворим та пораненим червоноармійцям. Для нього були мобілізовані всі артистичні та художні сили, а також вся преса [25]. У серпні 1920 р. у Луганську пройшов День матері та немовляти, в ході якого було зібрано 150 тисяч карбованців [26]. У листопаді 1920 р. спектакль на користь Червоної Армії поставив культурно-просвітній відділ при цегляному заводі Єнакієвого, що дозволило отримати близько 20 тисяч карбованців [27].

Більшовики широко використовували пропагандистський потенціал свят та пам’ятних дат. 23 лютого 1919 р., на честь першої річниці Червоної армії, у приміщенні луганського театру “Червона зірка” пройшов мітинг-спектакль. Вхід для червоноармійців, робітників та селян був безкоштовним [28, арк. 36]. У Бахмуті 12 березня 1919 р., у чергову річницю Лютневої революції, у приміщенні Народного Будинку пройшов концерт-мітинг, влаштований міським комітетом КПУ. Місцева газета “Червоний вал” відзначала, що більшість глядачів складала “солдати-червоноармійці”, втім, “подекуди мелькали кашкети учнів” [29]. У березні 1919 р. у Харківській губернії у всіх кінематографах на день пам’яті Т.Г. Шевченка було організовано “народне читання з туманними картинами” [22, арк.

99 зв.]. Першотравень 1919 р. у Бахмуті був відзначений музично-вокальним літературним вечором у клубі “Комуна”. Кореспондент “Донецької комуни” помітив у виконанні партійного гімну “Інтернаціонал” ознаки церковного співу [30]. Ймовірно, або клуб “Комуна” запросив до себе церковний хор, або самодіяльних артистів готував церковний регент.

Київська студентка назвала Першотравень 1919 р. “великою урочистістю”, яка почалася у Купецькому саду “довгою, бездарною промовою”. Відбувся спектакль для дітей, який викликав обурення у глядачки: “До дітей більшовики ставляться дуже добре, навіть надмірно балують”. Легко підкорити дитячі серця “щотижневими виставами, купами цукерок і неробством”, готуючи “кадри нових прихильників”. Навіть частина інтелігентних знайомих студентки не знаходила в діях більшовиків “божевілля і злочинності” [31, с. 214].

У квітні 1920 р., у день пам'яті Т. Шевченка, громадськість знову віддала пошану великому українському поету. У Бердянську українське культурно-освітнє товариство “Просвіта” влаштувало концерт, ходу та мітинг на Соборній площі [32]. А у Харківському повіті в усіх школах були влаштовані дитячі свята, читалися лекції, показувалися чарівні картини [33, арк. 2зв.].

Усвідомлюючи значення галасливих урочистостей з приводу нових радянських свят, до яких ще не звикло населення, влада вживала адміністративних заходів для їх матеріального забезпечення. У Харкові на честь свята Комуністичного Інтернаціоналу молоді його організаторам було надано приміщення Першого Радянського драматичного театру для спектаклів [34, арк. 136]. На Софіївському руднику у Єнакієвому у дні святкування триріччя Жовтневої революції відбувся мітинг, та був поставлений безкоштовний спектакль. Давалася революційна драма у п'яти діях “Червоний шквал”. У Першому та Другому радянських театрах також пройшли мітинги [35].

Щодо традиційних свят, то городяни святкували іменини, релігійні свята, на кшталт Різдва, та новорічні свята. Від Різдва сучасники чекали нових вражень, відпочинку, відволікання від поточних подій: “Країна оповита таким туманом, в якому яскраві вогники у вигляді ялинок, спектаклів, лекцій були б маяками і вогнищами” [27]. Новий рік залишався важливою складовою святкового циклу. Перший після початку революції, 1918 рік, городяни зустрічали з дотриманням старих традицій. Харків'яни заготовили ялинки, або зрубавши їх самостійно, або купувавши на базарі за ціною від трьох до п'яти карбованців [36]. Новорічні вечірки були влаштовані у більшості навчальних закладів. У Севастополі, щоб провести свято, вчителі одного з училищ навіть принесли з домівок власні електричні лампи [37]. 1919 рік запам'ятався відвідувачам київського театру-кабаре “Підвал Кривого Джиммі” надзвичайно урочистою, галасливою та веселою зустріччю. Публіка веселилася до глибокої ночі. Це було “майже єдине цікаве місце” з “видовищами”, де відбувалася зустріч нового року. У той же час літературно-артистичний клуб “порушив традиції”, і звичайної зустрічі нового року там не було [38]. Колективна зустріч 1920 року у Бахмуті була призначена на восьму вечора 31 грудня. Розподіл місць святкування відбувався залежно від професійного статусу – “для членів профспілок металістів, будівників, та робітників швейної промисловості – у Народному будинку; для решти спілок – у Робочому клубі; для червоноармійців – у приміщеннях кінематографів” [39]. З прикладів сімейних урочистостей найбільш фантастично в умовах війни сприймався епізод зі спогадів білогвардійського офіцера А.В. Туркула, який був запрошений під час бою до одного з міських будинків: “Горіли всі лампи, стіл стояв повний страв, солінь, варений, з горою кулеб'яки посередині. Дивно мені стало: на вулиці ще ходять перекатами згасаюча стрілянина, в темряві на підводах кашляють і стогнуть поранені, а тут люди святкують у достатку мирні іменини, як ніби рівно нічого не сталося ні з ними, ні з усіма нами” [40].

Таким чином, урочисті масові заходи займали значну частину повсякденності в 1917 – 1920 рр. Основними їх категоріями були розважальні вечори, мітинги, ходи, театральні постанови, військові паради, та інші акції, приурочені, в тому числі, до календарних дат. Організаторами заходів були представники і прихильники влади, яка діяла на той момент. Глядачі склалися з трьох груп – прихильники ідей, що пропагувалися заходом; байдужі до ідей обивателі, які прийшли тільки з цікавості; непримиренні противники, що оцінювали на заході ступінь реального впливу нової влади. Підтримку акціям надавали якраз ті соціальні групи міського населення, які й представляли основну опору режиму.

У нашому розпорядженні немає фактів, що підтверджують світоглядні зрушення в результаті присутності на публічних заходах, але певні сумніви виникали неодноразово, в основному, при спостереженні за захопленою реакцією інших глядачів.

Потенціал масових заходів активно використовувався у добродійній діяльності. Одержувачами добродійної допомоги були навчальні заклади, інваліди, у тому числі інваліди війни, хворі та поранені червоноармійці, матері з маленькими дітьми. В умовах збереження старих традицій, і поступового закріплення у повсякденному побуті нових, національних, або більшовицьких пам'ятних дат, участь в урочистих заходах ставала додатковою перевіркою на лояльність існуючому режиму.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Осташко Т. С. Организация культурно-просветительной работы на Украине в первые годы Советской власти / Т.С. Осташко // Украина в 1917-1921 гг. Некоторые проблемы истории / [под ред. Ю.Ю. Кондуфора]. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 249 – 280.
2. Романько І. І. Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917-1920 рр.) / І.І. Романько. – К.: Інститут історії України, 1999. – 36 с.
3. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920): [монографія] / Д.Ф. Розовик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 311 с.
4. Буравченко Д. А. Культурно-мистецьке відродження в часи української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917-1920 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Д.А. Буравченко. – К., 2011. – 16 с.; Пономаренко А. Б. Вплив художньої інтелігенції на національне відродження України (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.08 / А.Б. Пономаренко. – К., 1995. – 25 с.; Филимонов С.Б. Интеллигенция в Крыму (1917-1920) / С.Б. Филимонов. – Симферополь: Изд. дом “ЧерноморПРЕСС”, 2006. – 228 с.; Чорноморська хвиля Української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: [монографія] / Т.С. Вінчковський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський (та ін.). – Одеса: ТЕС, 2011. – 393 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 5, оп. 1, спр. 21.
6. Державний архів Луганської області (ДАЛО), ф. 38, оп. 1, спр. 7.
7. Южный край (Харьков). - 11 сентября 1918 г. - № 121.
8. Бунин И.А. Окаянные дни / И.А. Бунин – М.: Политиздат, 1990. – 284 с.
9. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р-202, оп. 2, спр. 11с.
10. ДАХО, ф. Р-202, оп. 1, спр. 29.
11. Гражданская война на Украине 1918-1920: сб. документов и материалов: в 3-х тт. / [под ред. С. М. Короливского]. – К., 1967. – Том второй. – 916 с.
12. Д.О. Заславский. Поляки в Киеве в 1920 году. – Петроград: изд-во “Былое”, 1922. – 48 с.
13. Донецький обласний державний архів (ДОДА), ф. Р-2602, оп. 1, спр. 1.
14. ДОДА, ф. Р-2602, оп. 1, спр. 5.
15. Вестник Енакиево. - 14(1) апреля 1918 г.
16. Вестник Енакиево. - 20(7) апреля 1918 г.
17. Южный край. - 4 августа 1918 г. - № 91.
18. Южный край. - 13 октября 1918 г. - № 148.
19. Южный край. - 29 ноября 1918 г. - № 167.
20. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО), ф. Р-4367, оп. 1, спр. 9.
21. Гражданская война на Украине 1918-1920: сб. документов и материалов : в 3-х тт., 4-х кн. / [под ред. И.К. Рыбалки]. – К.: Наук. думка, 1967. – Том первый, книга первая. – 874 с.
22. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 2265.
23. ДОДА, ф. Р-2568, оп. 1, спр. 3.
24. ДОДА, ф. Р-2568, оп. 1, спр. 5.
25. Вісті (ВУЦВК) - 2 червня 1920 р. - № 134.
26. Всероссийская кочегарка (Луганск). – 6 августа 1920 г.
27. Путь Советов (Енакиево). – 10 ноября 1920 г. - № 60.
28. ДАЛО, ф. Р-1173, оп. 1, спр. 5.
29. Красный вал (Бахмут). – 19 марта 1919 г.
30. Донецкая коммуна. – 4 мая 1919 г. - № 40 (53).
31. Дневник и воспоминания киевской студентки (1919 – 1920 гг.) // Архив русской революции / [изд. Г.В. Гессеном]. – Берлин: Изд-во “Слово”, 1924. – Т. 15. – 345 с.
32. Известия (Бердянск). – 10 марта 1920 г.
33. ДАХО, ф. Р-4986, оп. 1, спр. 12.
34. ДАХО, ф. Р-202, оп. 1, спр. 19.
35. Народная жизнь (Екатеринослав). – 17 ноября 1917 г. - № 201.
36. Нова громада (Харків). - 23 грудня-5 січня 1917 р.

37. Вольный Юг. – 13 января 1918 г. - № 38.
 38. Театрал (Киев). – 3 – 4 января 1919 г. - № 2.
 39. Всероссийская кочегарка. – 31 декабря 1920 г.
 40. А.В. Туркул. Дроздовцы в огне. Картины гражданской войны 1918 – 1920 гг.
<http://xxl3.ru/belie/turkul/02.htm>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Попов Вячеслав Жанович – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Наукові інтереси: повсякденне життя в кризових умовах, історія національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр. в Україні.

УДК 94(477.65)“1939/1945”:392.22

УСНА ІСТОРІЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ

(за матеріалами етнографічних соціально-педагогічних
практик студентів факультету історії та права
КДПУ імені В. Винниченка 2008 – 2013 рр.)

Світлана ПРОСКУРОВА (Кіровоград)

У статті узагальнено досвід збирання та опрацювання джерел усної історії Другої світової війни на Кіровоградщині польовими етнографічними експедиціями, організованими факультетом історії та права КДПУ імені В. Винниченка.

Ключові слова: усна історія, Друга світова війна, окупація, історична пам'ять, етнографічна практика.

В настоящей статье обобщается опыт сбора и обработки источников устной истории Второй мировой войны в Кировоградской области, осуществленных полевыми этнографическими экспедициями, организованными факультетом истории и права КГПУ имени В. Винниченко.

Ключевые слова: устная история, Вторая мировая война, оккупация, историческая память, этнографическая практика.

This article generalizes experience of collection and processing of oral historical sources of World War II in the Region of Kirovohrad performed by field ethnographical expeditions arranged by the Department of History and Law of the Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vynnytschenko.

Key words: oral history, World War II, occupation, historic memory, ethnographical practice.

Починаючи з 2006 року, факультетом історії та права КДПУ імені В. Винниченка було організовано сім польових етнографічних експедицій, що мали на меті збирання джерел усної історії ХХ сторіччя. Вони здійснювалися в рамках реалізації як науково-дослідних проектів під егідою Українського інституту національної пам'яті, так і більш вузьких регіональних проектів.

Протягом кількох польових сезонів вдосконалювалися як методичний інструментарій, так і матеріально-технічне та організаційне забезпечення експедиційної роботи.

Результати експедицій оприлюднено у ряді публікацій [1; 2; 3; 4].

Пошук, нагромадження та опрацювання джерел усної історії Другої світової війни на Кіровоградщині здійснюється нами, починаючи з 2008 року.

Нами враховується те, що студенти належать до четвертого повоєнного покоління, тому їхні знання та уявлення про війну ґрунтуються на двох комплексах джерел – офіційному (підручники історії, художня література, художні й документальні фільми, експозиції музеїв Другої світової війни, виступи ветеранів на урочистостях до Дня Перемоги) та неофіційному (розповіді про війну родичів та близьких, причому як безпосередніх очевидців подій, так і їхніх нащадків, які розповідають про війну зі слів старших, а також розповіді ветеранів під час неофіційного спілкування). До 1991 року між цими наративами пролягала прірва – вони не доповнювали один одного, а були різними, почасти протилежними, історіями війни.

Офіційний радянський (і більшою мірою пострадянський російський) наратив ґрунтується на тезах про “мудре партійне керівництво” (з поправкою на “окремі прорахунки на початковому етапі війни, викликані віроломним нападом ворога”, “таланти радянських воєначальників”, “морально-політичну єдність партії і народу”, “єдність